

Wojciech Szwarc

"Rzesza a kraje niemieckie 1914 - 1949", Jan Wąsicki,

Rocznik Lubelski 21, 164-167

1979

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

zapisu np. źródeł, gdzie rzuca się w oczy brak nazw dokumentów. Brak jest też tytułów artykułów prasowych. W tym wypadku autorka ogranicza się do podania nazwy czasopisma i stron. Bez wątplenia przydałby się też wykaz bibliografii:

W sumie jest to jednak na pewno bardzo cenna pozycja, która wnosi wiele nowego do procesu poznania dziejów polsko-rosyjskich związków rewolucyjnych.

Leszek Piątkowski

Jan Wąsicki: Rzesza a kraje niemieckie 1914—1949.

Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1977, s. 438

Zainteresowanie nauki polskiej dziejami państwowości niemieckiej nie wymaga szerszego uzasadnienia. Wynika ono przede wszystkim z przeszło dziesięciu wieków sąsiedztwa obarczonych bagażem doświadczeń. Potrzeba pisania o tych sprawach bierze się także z innych przyczyn. Różnice systemów politycznych panujących nad Renem i w państwach po obu stronach Odry znajdują swe odbicie w historiografiach przyjmujących odmienne założenia, operujących innymi metodologiami i w konsekwencji kształtujących różny sposób widzenia tych samych faktów. Gwoli ścisłości należy jednak odnotować pojawienie się w ostatnich latach w RFN pozycji prezentujących poglądy świadczące o porzuceniu tradycyjnie konserwatywnych schematów w przedstawianiu przeszłości Niemiec. Ich autorzy, pozostający jeszcze poza oficjalnym nurtem pisarstwa historycznego i okreśłani przez przeciwników politycznych mianem „masochistów narodowych”, wywodzą się z kręgów intelektualnej lewicy.

W publikacjach krajowych o powyższej tematyce przeważają prace poświęcone wydarzeniom politycznym i społecznym czasów najnowszych. Jest to poniekąd zrozumiałe, gdyż wśród wielu zadań mają one również spełniać rolę wychowawczą wobec młodej generacji nie znającej tamtych wydarzeń z autopsji, zaś starszemu pokoleniu umożliwić konfrontację i uzupełnienie własnych, najczęściej wycinkowych przeżyć i ocen. Literatura z tego zakresu znajduje szerszy krąg odbiorców aniżeli w przypadku dzieł o mniej frapującej i trudniejszej problematyce prawnej czy ekonomicznej, wymagającej od czytelnika fachowego przygotowania. Tym cenniejsze są więc syntezы obejmujące możliwie duży wycinek czasowy, w których rozważania zamykające się na teraźniejszości przyjmują za punkt wyjścia poprzednią epokę lub wcześniejszą formę państwowości. Do tego typu rozpraw zalicza się właśnie prezentowana publikacja powstała z inspiracji Wydawnictwa Poznańskiego.

Dorobek naukowy autora, profesora historii państwa i prawa w Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza nie potrzebuje rekomendacji w gronie historyków. Zajmując się m.in. ustrojem ziem dawnej Rzeczypospolitej zagarniętych przez Prusy podczas rozbiorów i późniejszymi ich losami w ramach państwa Hohenzollernów, J. Wąsicki prowadził jednocześnie niezbędne dla tej tematyki studia nad szeroko pojętą historią państwowości pruskiej i niemieckiej, ze szczególnym uwzględnieniem organizacji wewnętrznej i źródeł prawa. Badania te koncentrowały się głównie na wydarzeniach XVIII i XIX w. i dopiero przed kilkanaście laty zostały wyraźnie rozszerzone na czasy najnowsze. Ich plonem stała się m.in. omawiana książka poświęcona głównie prawnopństwowym stosunkom między Rzeszą Niemiecką i częściami składowymi jej terytorium (państwa, kraje). Rozważania dotyczące okresu

monarchii, republiki burżuazyjnej, dyktatury faszystowskiej i lat powojennych doprowadzono do 1949 r., czyli do chwili powstania dwóch państw niemieckich. Nie jest to jednak książka przeznaczona, jak można by sądzić, wyłącznie dla wąskiego grona historyków państwa i prawa z powodu uwypuklenia zasad prawno-ustrojowych. Dzięki dodaniu tym zagadnieniom tła społeczno-politycznego, ułatwiającego poznanie genezy przyjętych rozwiązań, a także konfrontację założeń organizacyjnych z praktyką, staje się ona użyteczna i dla przedstawicieli innych dyscyplin historycznych oraz politologów.

W istniejącej literaturze polskiej dawał się odczuć brak tego rodzaju opracowania, kompleksowego w sensie chronologicznym, ponieważ zagadnieniami związanymi z organizacją wewnętrzną zajmowano się w zasadzie ubocznie, skupiając zainteresowanie głównie na czasach hitlerowskich. Tymczasem kwestia przekształceń modelu prawnego państwowości niemieckiej ma bogatą tradycję, sięgającą korzeniami jeszcze Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego, składającego się w końcowym okresie egzystencji z około trzystu faktycznie suwerennych terytoriów i miast Rzeszy, tworzących państwo „złożone” o dość luźnych zasadach organizacyjnych — swoistą konfederację. Przetrwało ono do początków XIX w. i zakończyło byt po utworzeniu się pod protektoratem Napoleona konkurencyjnego Związku Reńskiego oraz abdykacji cesarza Franciszka II w 1806 r. Bez przesady można więc stwierdzić, że poczynając od Kongresu Wiedeńskiego, przez cały wiek XIX aż po czasy najnowsze, życie Niemiec koncentrowało się wokół spraw związanych z przywróceniem „państwowości ogólnonarodowej”, w tym również sposobu jej uformowania, na który oddziaływały zachodzące wówczas przemiany natury społeczno-ekonomicznej, ideologicznej i politycznej. Uproszczona nieco linia rozwoju prowadziła od państwa niejednolitego (czyli złożonego), przyjmującego początkowo formę konfederacji (związek państw — Związek Niemiecki), następnie federacji (państwo związkowe — Związek Północno-Niemiecki, Rzesza cesarska i republikańska), ku organizmowi unitarnemu, jakim miała być, zgodnie z planami nazistowskimi, Trzecia Rzesza, i wreszcie przybrała postać dwóch państw, z których NRD jest państwem jednolitym, natomiast RFN — federacyjnym.

Decyzja autora, przyjmująca dla opracowania jako cezurę początkową okres Drugiego Cesarstwa, jest merytorycznie uzasadniona. Zapewnia ona czytelnikowi dostateczny zasób informacji wprowadzających i stwarza w ten sposób możliwość pełnego obserwowania przemian w kilku następujących po sobie etapach procesu historycznego. Pod koniec XIX w. miał on już za sobą długą drogę, lecz właśnie w ostatnich latach wilhelmowskiej Rzeszy ewolucja nabrała tempa i późniejsze przemiany, mimo powracania do przewijających się już w historii form ustrojowych, coraz pełniej odzwierciedlały nowe treści. Tych informacji wstępnych zawartych w rozdziale pierwszym J. Wąsicki podaje zresztą daleko więcej niż można by spodziewać się na podstawie samego tytułu. W istocie sięgają one czasów Pierwszej Rzeszy i stanowią szkic drogi rozwojowej przebytej przez państwowość niemiecką przed 1871 r. Dlatego wydaje się, że zastąpienie figurującego w tytule 1914 r. datą 1871 r. pełniej odpowiadałoby wykorzystanemu materiałowi źródłowemu.

W związku z zakresem chronologicznym książki może zrodzić się spontaniczne pytanie, dlaczego autor nie podjął się opracowania całości problemu, przyjmując za początek rozważań np. połowę XVII w. (koniec wojny trzydziestoletniej) czy może nawet schyłek XV w., kiedy Cesarstwo zrezygnowało z koncepcji uniwersalistycznych i ograniczyło zakres władzy do samych Niemiec. Na przyjęcie węższego niż wymieniony zakres wpłynął decydująco bliski związek przedstawionych w pracy okresów z teraźniejszością. Analiza wydarzeń zachodzących między 1914 i 1949 r.

miała służyć końcowym ustaleniom, czy federacyjny system RFN, opierający się na ustawie zasadniczej z 1949 r., nawiązuje do dawnych tradycji. Poszerzenie tematu o kilka wcześniejszych stuleci w tym kontekście miałyby się z celem. W tej sytuacji pozostaje jedynie wyrazić nadzieję, że autor powróci do tej tematyki w formie nowej, „uzupełniającej” publikacji o czasach sprzed 1871 r., do czego zresztą jest szczególnie predysponowany z racji wcześniejszych zainteresowań naukowych.

Zawarty w pracy materiał historyczny z lat 1914—1949 został podzielony na pięć części odpowiadających rozdziałom od drugiego do szóstego.

Rozdział drugi przedstawia wpływ sytuacji zewnętrznej podczas pierwszej wojny światowej na cały system ustrojowy oraz wewnętrzny układ sił politycznych, ze szczególnym uwzględnieniem działalności partii socjaldemokratycznej (SPD) i lewicy socjalistycznej (grupa Spartakusa). Wyeksponowanie roli SPD, największej partii Niemiec, jest w pełni zrozumiałe, zwłaszcza że reprezentowana przez nią linia polityczna zaważyła na kierunku późniejszych przemian ustrojowych uwidocznionych w konstytucji z 1919 r. Natomiast niewielkie odzwierciedlenie znalazły w pracy aneksjonistyczne plany niemieckich kół wojskowych i gospodarczych, które usiłowano realizować przy pomocy faktów dokonanych jeszcze przed zakończeniem działań wojennych. Wprawdzie wiążą się one z sytuacją w Rzeszy tylko pośrednio, jednak dawały okazję do jeszcze pełniejszego jej naświetlenia, służąc chociażby jako przykład rywalizacji wewnątrzniemieckiej, nie mówiąc już o napięciach między Berlinem i Wiedniem. Podobną rolę mogłoby również spełnić, jak się wydaje, krótkie omówienie koncepcji niemieckiej „Mitteleuropy”.

W rozdziałach trzecim i czwartym zamieszczono interesujące uwagi na temat walki różnych ugrupowań o kierunek rządzenia powojennej niemieckiej państwowości, zasad ustrojowych konstytucji republikańskiej Rzeszy i jej krajów oraz późniejszych korekt, zwłaszcza w postaci przejęcia w 1932 r. władzy w „czerwonych” Prusach przez komisarza reprezentującego Rzeszę. W obliczu trudnej dla Niemiec sytuacji w 1919 r. nie zrealizowano w całości reprezentowanej przez większość socjaldemokratyczną idei jednolitego państwa, które zastąpiłoby poprzedni system federacyjny, służący w istocie hegemonii Prus. Rzesza jako suwerenna republika związkowa, oparta na jedności narodu niemieckiego, z silną władzą wykonawczą i ograniczoną pozycją Prus, stanowiła rozwiązanie kompromisowe między tendencjami unitarystycznymi i separatystycznymi. Autor słusznie zwrócił uwagę, że zmian tych nie należy rozumieć jako utworzenie nowego państwa, ponieważ Rzesza sprzed 1918 r. nie została rozwiązana. Nastąpiła tylko przebudowa dotychczasowej organizacji. Teraz składała się ona z „terytoriów krajów niemieckich” o nader ograniczonej suwerenności, a formalnie utrzymany ustrój związkowy stanowił fasadę dla nowych realiów.

Rozdział piąty zawiera analizę ustawodawstwa Trzeciej Rzeszy dotyczącego wspomnianych kwestii ustrojowych i przedstawia poszczególne etapy procesu ujednoczenia systemu organizacyjnego na szczeblu centralnym i lokalnym, nasilającego się w latach wojny, lecz nie zakończonego ostatecznie przed 1945 r. Wśród wielu zagadnień szczegółowych, których w tym rozdziale znalazło się zresztą więcej niż w poprzednich, autor zwrócił uwagę zwłaszcza na szczególną pozycję Prus w systemie państwowym i na podział administracyjny terytorium Rzeszy i jej krajów. Celowe byłoby, jak się wydaje, uwzględnienie w tym okresie również podziału administracyjnego dla celów kościelnych, nie tylko dlatego że protestanckie i katolickie związki wyznaniowe znalazły się w kręgu ujednoczającej działalności niemieckiego kierownictwa politycznego. Kwestia kościelnego podziału administracyjnego znalazła reperkusje w latach powojennych z powodu skutków prawnych

konkordatów zawartych przez Prusy w 1929 r. i przez Rzeszę w 1933 r., przy zmienionych przez umowę poczdamską granicach niemieckich i polskich.

W szóstym rozdziale, najobszerniejszym w całej książce, znalazły się rozważania o terytorialno-prawnym ukształtowaniu Niemiec po kapitulacji w 1945 r. Zawiera on m.in. charakterystykę działalności Sojuszniczej Rady Kontroli, wykonującej suwerenne prawa państwa niemieckiego podczas okupacji, omówienie problematyki prawnej dotyczącej likwidacji państwowości pruskiej i analizę konstytucji krajów poszczególnych stref okupacyjnych, zamykających początkowy etap przebudowy organizacyjnej. Końcowa część rozdziału związana jest z wydarzeniami bezpośrednio poprzedzającymi uchwalenie w 1949 r. ustawy zasadniczej RFN, przyjętej „na czas przejściowy”, i konstytucji NRD. Ze względów podanych we wstępie uwagi ograniczają się do przedstawienia pozycji krajów w systemie federacyjnym, obowiązującym w państwie zachodnim. Autor stwierdza, że przyjęcie struktury federalnej było zamierzonym przeciwstawieniem się praktykom ustrojowym z czasów Trzeciej Rzeszy, dążenie jednak do zapewnienia formalnych możliwości przyłączenia państwa wschodniego miało określony wydźwięk polityczny.

Reasumując należy stwierdzić, że omawiana książka jest publikacją ze wszech miar pożyteczną. Spośród bogactwa zdarzeń o znaczeniu ustrojowym w latach 1914—1949 przedstawia ona fakty najistotniejsze i czyni to w sposób przejrzysty, w oparciu o wystarczająco szeroką podstawę źródłową. Jej walory podnoszą dodatkowo dołączone do tekstu mapy i wykresy.

Wojciech Szwarec